

Dolmabahçe Sarayı'nda Elektriğin Serüveni

Ayşe Merdanoğlu*

Giriş

1856 yılında dönemin modern teknolojisi ile inşâ edilen Dolmabahçe Sarayı, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde saltanat ve hanedan makamı olarak kullanılır. Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nı tercih etmesi ile bu saray otuz üç yıl gibi uzun bir süre boş kalır. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve devamında II. Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkışı, Dolmabahçe Sarayı'nı tekrar tercih edilen bir saltanat mekânı haline getirecektir.

Tanzimat döneminin simge yapısı olan Dolmabahçe Sarayı bu kez Sultan Mehmed Reşad ile birlikte Meşrutî dönemin sarayına dönüşecektir. Bu doğrultuda sarayda bir dizi değişim ve restorasyon çalışmaları ile birlikte aydınlatma sistemi de değişir.

Elektriğin Osmanlı Devleti'ndeki serüvenini Dolmabahçe Sarayı özelinde ele alan bu çalışmada amaçlanan, dönemin aydınlatma araçları üzerinden elektrik kullanımını tespit etmektir.

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Aydınlatma

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın tasarım ve sanayi değişimi en açık biçimde, “Geleneğin simgesi Topkapı Sarayı” ile “Yeniliklerin simgesi Dolmabahçe Sarayı” kıyaslandığında görülmektedir. “Doğu” kimliğini simgeleyen Topkapı Sarayı'nın doğaya dönük tek katlı ortamında insan sesi, rüzgâr sesi, kuş sesi, at sesinden başka bir ses duyulmazdı. Makine sesi ile birlikte yaşam bulan “Sanayi Devrimi” bu sessiz sarayda nasıl karşılanabilirdi? Büyük değişim ancak mekânı, kuralları, sanayisi, teknolojisi, malzemesi ve ürün tasarımı açısından uygun olan bir saraydan girebilirdi.¹

Bu yüzden yeniliğin simgesi olan Dolmabahçe Sarayı dönemin Batılı sanayi malzemesi ile tasarlanmış, inşâ edilmiş; bütün mekânları da yeni ürünlerle donatılmıştı. Sonuçta bu sarayla başlayan değişim süreci de hız almış ve günümüze kadar geçen yaklaşık 160 yıl boyunca özellikle sanayi, sanat ve tasarım bakımından “küresellik” ve “yerellik” değerlerini bir araya getirmek yönünden şaşırtıcı etkiler yapmıştır.²

* Sanat Tarihçisi, Araştırmacı, Millî Saraylar.

1

2

1 Elektrikle aydınlatmaya dönüştürüldüğü halde bazı eserler üzerinde havagazı muslukları hâlâ muhafaza edilmektedir. Dolmabahçe Sarayı 23 numaralı sofa, Güller Karahüseyin, *Bir Döneme Işık Tutanlar 19. Yüzyıl Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu*, s. 27.

2 Havagazı muslukları, *Bir Döneme Işık Tutanlar 19.Yüzyıl Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu*.

ilk elektrifikasyon çalışmaları da başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid eğitim, sağlık, imârethâne, posta, telefon, telsiz, demiryolu gazhâne, rıhtım v.b. konularda ülkeye önemli hizmetlerde bulunmuş, ancak elektriğin ülkemize getirilmesinde hep çekimser kalmıştır.

1914 yılına gelindiğinde Dolmabahçe Gazhânesi (1853), Kuzguncuk Gazhânesi (1864), Yedikule Gazhânesi (1880) ve Kadıköy Gazhâneleri (1891) açılarak bu gazhânelerin beslediği toplam sokak lambası yaklaşık olarak dokuz binlere ulaşmıştır. Böylece, İstanbul'un ana arterleri, caddeleri, sokakları, konak ve yalıları, devlet daireleri modern anlamda havagazı ile aydınlatılmış, buna karşın elektrik kullanımı yaygınlaşmamıştır. Dünyadaki emsallerine baktığımızda: 1882'de bir hidroelektrik santralde üretilen doğru akımlı elektrikle A.B.D'nin Wisconsin şehrinin; 1891'de de bir termik santralde üretilen alternatif akımlı elektrikle Londra'nın cadde, sokak, tiyatro, tren istasyonları gibi yerlerinin aydınlatıldığı düşünüldüğünde, İstanbul'un 1914'ten sonra elektrikle aydınlatılmasında geç kalındığı rahatlıkla söylenebilir. Bu dönemde Osmanlı'da elektriğin yaygın kullanılması için dönemin önemli dergilerinde elektriğin önemi ve kolaylıkları uzun uzadıya ve sık sık yazılmıştır. Örneğin, 1 Temmuz 1309 (13 Temmuz 1893) tarihinde önemli yazarlardan Mahmud Sadık Bey, *Servet-i Fünûn* dergisinde "Teşekkül-i Âlem ve Elektrik" başlıklı yazısında elektrik oluşumu ve kullanımı ile ilgili önemli bilgiler vermiştir.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda çağdaş şehir aydınlatması dünyanın önemli şehirlerinde olduğu gibi havagazı ile başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Baltimore şehrinde bir sokağın 1817'de, Berlin şehrinde bir sokağın 1826'da, Paris'te bir sokağın 1829'da havagazıyla aydınlatılmasından çok sonra, 1856'da İstanbul'un önemli yerleri havagazı ile aydınlanmıştır.³ Bu çerçevede Sultan Abdülmecid de Dolmabahçe Sarayı'nı inşa ettirdiği zaman sarayın aydınlatılması ve ısıtılması için bir gazhâne yapılmasını gerekli görmüş, bu amaçla 1853'te sarayın inşası ile birlikte bir de gazhâne yapılmıştır, ki buradan elde edilen enerjiden uzun yıllar Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatma ve ısıtması sağlanmıştır. Nitekim günümüzde halen objeler üzerinde havagazı aydınlatmasının izlerini görmek mümkündür. Özellikle çok çeşitli aplik ve paraçolların kollarında kimi zaman son derece yalın, kimi zaman objenin üslûp özelliklerini taşıyan ve bitkisel motiflerden oluşan havagazı muslukları, üslûp ve süsleme tarihine işaret ederken gaz periyodunun göstergeleri olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁴

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde (1876-1909) İstanbul'un havagazı ile aydınlatılması doruk noktasına ulaşmış, aynı zamanda

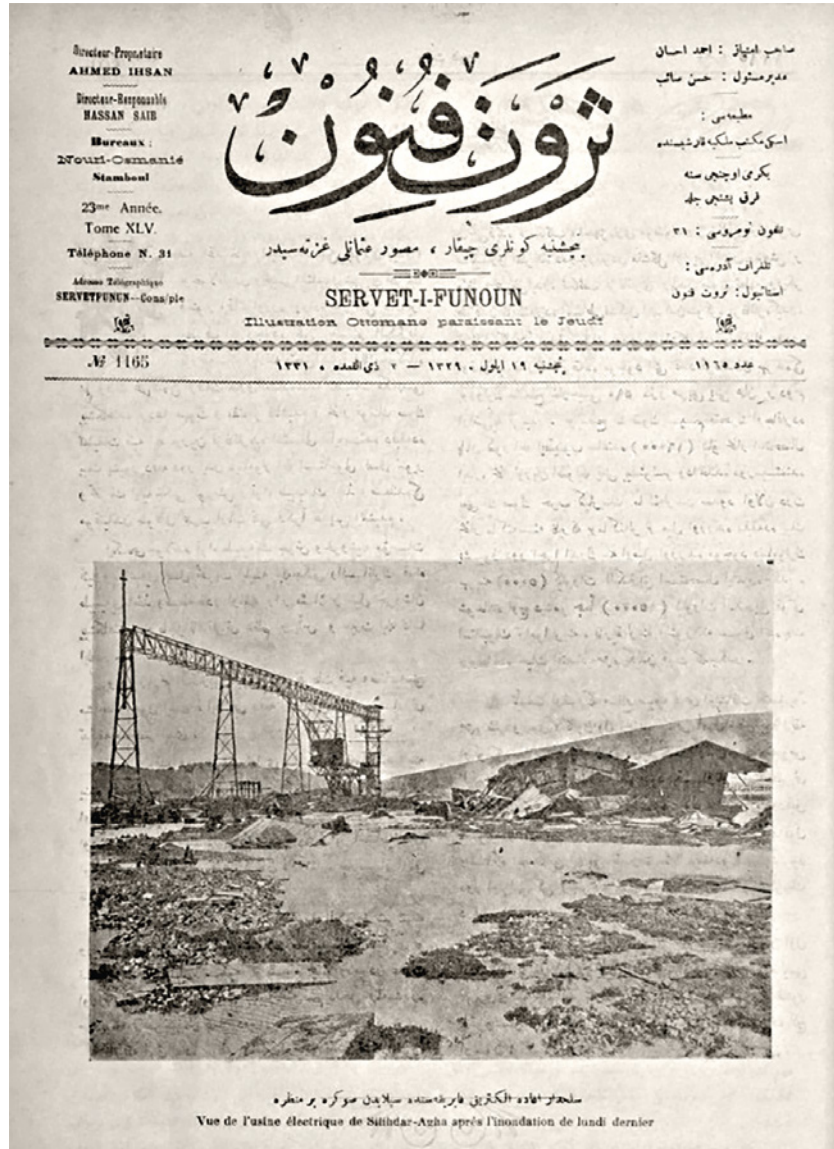
Dolmabahçe gazhânesi ve İstabl-ı Âmir'e'nin 20. yüzyıl ortalarındaki konumu, *Bir Döneme Işık Tutanlar 19. Yüzyıl Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu*, s. 28.

Elektrikle aydınlatma teknolojisinin gecikmesinin nedeni olarak birçok farklı etken göz önüne alınmıştır. Sosyal, ekonomik ve siyasî faktörlerin yanı sıra öncelikler, tercihler ve kültürel kodlar da süreci şekillendiren faktörler olarak değerlendirilmiştir. Şu kesindir ki; konuyu değerlendirmek için bir yöneticinin korkularından veya geri kalmışlık söyleminden daha iyi temellendirilmiş cevaplara ihtiyaç duyulmuştur.⁵

Çok sayıda araştırmacı ve yazar, Sultan II. Abdülhamid'in endişeleriyle ilgili farklı görüşler ortaya koymuştur. Bu endişelerden en önemlisi yangın tehlikesidir. O dönemde İstanbul'daki binaların hemen hepsi ahşaptı, şehir coğrafik konumu gereği rüzgârlıydı, en ufak bir kıvılcım dahi koca şehri büyük tehlikelere maruz bırakacaktı. Nitekim Yıldız Sarayı'nda elektrik güvenliği ile ilgili tüm önlemler ziyadesiyle alındığı halde İzzet Paşa Konağı yangını ile birlikte sarayda elektrikle aydınlatma uzun bir süre ertelenmiştir.

Yangın tehlikesinin yanı sıra, dinamo kurulumunun tehlike oluşturması ve bunun kullanımı ile ilgili eğitimin eksikliği, havagazı şirketlerinin kendileri ile yapılan imtiyazlar ve elektriğin yaygınlaşması halinde havagazına olan talebin azalması sebebiyle yapılan olumsuz propagandalar elektrik kullanımını olumsuz etkilemiştir. İstanbul'a elektriğin geç ulaşmasında havagazı şirketlerinin büyük rolü olmuştur. Çünkü bu şirketler elektriğin aydınlatmada kullanılmasını imtiyaz haklarının ihlali olarak görmüşler, bunu engellemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Ancak elektrik enerjisinin bünyesinde barındırdığı faydaların artık ihmal edilemez boyutlara ulaşması hükümeti bu yönde bir adım atmaya itmiştir. Hükümet, İstanbul'a elektrik temini için bir santral ve lüzumlu dağıtım tesislerinin kurulmasına karar vermiştir. Beyoğlu Gaz Şirketi'nin ihtiyaçlara cevap verememesi üzerine elektrik imtiyazını engellemeye çalışması dikkate alınmamıştır.

Elektrik enerjisi sektöründe yapılan ilk çalışma olan 10 Haziran 1910 tarihli “Menâfi Umûmiye Mûteallik İmtiyaz”, yani “kamu yararına ilişkin ayrıcalıkları düzenleyen yasa” enerji alanındaki imtiyazların yabancı sermayeye kolaylıklar vermesini sağlamıştır. 1910’da İstanbul’un elektrik imtiyazı hususunda bir ihale düzenlenmiş ve 8 şirket arasında Ganz Şirketi’ne elektrik imtiyazı verilmiştir. Sultan V. Mehmed Reşad başkanlığında 1 Ekim 1910 tarihinde toplanan hükümetin onayıyla Macar Ganz Anonim Şirketi’ne 50 yıllık çalışma yetkisi sunulmuştur.⁶ Ganz Elektrik Şirketi’nin 50 yıllık üretim imtiyazının almasının ardından bu şirket, 1911’de Macar Genel Kredi Bankası ve Brüksel Bankası’nın da katılımıyla Ganz Elektrik Anonim Şirketi adıyla yeni bir şirket kurmuş ve sermayesini 528.000 Osmanlı lirasına çıkartmıştır. İmtiyaz alanındaki rekabetlerin acımasızca devam ettiği bu yıllarda Belçika Büyükelçiliği önderliğinde yeni bir şirketler grubu kurulmuş, bu grup İstanbul’un elektrik ihtiyacını karşılamak için üretim ve dağıtım yapmak üzere bir tekel kurma imtiyazı almıştır. İstanbul Konsorsiyumu denilen bu gruba önemli finans grupları da

Servet-i Fünun dergisi.

katılmış, bunlarla birlikte Osmanlı Bankası ve şehre elektrik sağlama imtiyazını almış bulunan Ganz Elektrik Şirketi de diğer Belçika, İsviçre ve Alman şirketleriyle birlikte 12 milyon frank sermayeli Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'ni kurmuşlardır.⁷ Şirket tarafından 1911'de elektrik santrali arazisi için 118.000 m²'lik bir alan satın alınmış ve Silahtarağa Elektrik Santrali'nin inşasına başlanmıştır. 1913 yılının Haziran ayında bitirilmesi düşünülen santral, Balkan Savaşları ve 28 Eylül 1913 tarihinde İstanbul'da yaşanan sel felaketi yüzünden 1914 yılında tamamlanabilmiştir. Yaşanan sel felaketi sebebiyle Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nın gördüğü zararı özel bir dosya olarak inceleyen *Servet-i Fünûn*'da felaket şöyle tasvir edilmiştir: "Salı gecesi (17 Eylül 1329) İstanbul'da gayet şiddetli yağmurlar yağmaya başlamış, dereler taşmış, Boğaziçi'nde ve Kâğıthane'de sular haneleri istila eylemiş, silab birçok nüfusun telefini ve maddeten pek çok zarar ve hasarı bâdî olan müthiş bir afet şeklini almış... Şehir ahâlisi için büyük yangınlardan daha feci olmuş, büyük bir zelzele kadar elim ve müessir bir netice hâsıl etmiştir."⁸ Silahtarağa Santrali 1914'ten 50'li yıllara kadar kamusal ve özel hayatı modernleşirmesi bakımından endüstri toplumlarının en önemli keşfi olan elektriği İstanbul'un gündelik yaşamına sokmuş, bu yönü ile de modernleşmenin dönüm noktalarından biri olmuştur. Uzun yıllar hizmet verdikten sonra kaynak yetersizliği ve birçok sebep yüzünden 1983 yılında faaliyeti son bulmuştur. Günümüzde ise "Santral İstanbul" adını taşıyan bir kültür ve sanat merkezine ev sahipliği yapmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı'nda Elektrik Tenvîratı

Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'na taşınması ve otuz üç yıl sürecek saltanat döneminin yönetim merkezi olarak bu sarayı tercih etmesi sebebi ile Dolmabahçe Sarayı zaman zaman törenler ve özel günler için kullanılsa da, bu uzun süre zarfında boş ve bakımsız kalmıştır. Meşrutiyet döneminde Mâbeyn Başkâtibi olarak görevlendirilen Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi* adlı kitabında saraya ilk gelişinden şöyle bahsetmiştir:⁹

"... Camlı köşk diye uzaktan başımı kaldırdıkça görüp tanıdığım bu garip bina yaması, bir köşk ismine şâyân olmaktan ziyade bana daima bir kış bahçesinin fena yapılmış bir camekânı tesirini yapmıştı. Koltuk kapısı diye tanıtıldığına sonradan vakıf olduğum bu saray giriş yerini burada kendi kendime keşfedemezdim, sefil ve mülevves halinde utanmış ve saklanmış gibiydi..."

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilerek Meşrutiyet'in ilân edilmesi ile Sultan Mehmed Reşad'ın saltanat makamı olarak Dolmabahçe Sarayı'nı kullanmak istemesi sonucunda sarayın bakım ve tenviri için Sermîmar Vedat Bey'e¹⁰ görev verilmiştir. Vedat Bey oluşturduğu ekip ile birlikte sarayın mimarî kalitesine ve özelliklerine zarar vermeden kalorifer tesisatını kurmuş; elektrik donanımını genişleterek uygulamış, birçok tamirat ve yenilikler gerçekleştirmiştir.

Araştırmalar esnasında bulunan belgelerden yola çıkılarak Meşrutiyet döneminde Osmanlı sarayının mali açıdan zayıf olduğu dikkate alındığında Vedat Bey'in yenilik ve tenvîrat esnasında yapım etkinliklerinden çok eldekini tamir yoluna gittiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple, birçok yabancı elektrik şirketleri ile çeşitli yazışmalar yapılmış ve anlaşmalar gerçekleştirilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalarda tespit edilen belgeler şunlardır:

Rapport

1.

remis à S.A. Hussein Hilmi Paşa, Grand Vizir
le 10 Septembre 1909.

Avis motivé de Me Robert de Rota, ingénieur,
au sujet des questions préalables soulevées à l'occasion de
la rédaction du projet de l'installation de l'éclairage
électrique au Palais Impérial de Dolma Bagtché.

A la suite du désir exprimé par S.A. le Grand Vizir, j'ai
suis rendu aux palais de Dolma Bagtché & de Yildiz où j'ai procédé
à l'examen des lieux & des installations ainsi que à celui des renseigne-
ments qui m'ont été fournis au sujet des questions sur lesquelles
Son Altesse m'a fait l'honneur de demander mon avis.

Ces questions sont classées, définies & traitées sous les §. 1 à
4 du présent rapport, & les conclusions sous le §. 5.

§. 1. Première Question.

Y a-t-il moyen et est-il convenable d'éclairer le palais
de Dolma Bagtché et, éventuellement, le nouveau palais du Parlement
au moyen des installations existantes à Yildiz, quitte, au besoin, à
agrandir celles-ci ?

La réponse est négative pour les raisons ci-dessous.

Les câbles d'alimentation qui devraient réunir les usines
de Yildiz au point d'alimentation principal de Dolma Bagtché
devraient avoir une longueur d'au moins 3 Kilomètres. D'après les
renseignements qui m'ont été fournis, la puissance nécessaire pour
l'éclairage de Dolma Bagtché sera au minimum de 150 Kilowatts.
Tout fait prévoir que ce minimum sera considérablement dépassé.
Il le sera encore d'avantage s'il s'agit d'éclairer également le
palais du Parlement. D'autre part, la seule tension d'alimentation
sur l'installation de Yildiz, améliorée & aménagée à cet effet,
pourrait donner est celle de 110 Volts, en courant continu.
En conséquence, même en ne tablant que sur le minimum mini-
= mum de 150 KW., c'est une intensité de 1350 ampères

qu'il

2

OSMANLIARŞIVI
HH. EBA
671 7 2

OSMANLIARŞIVI
E-1/57

HH EBA 671-7.2.

HH EBA 671-7

Rapor 10 Eylül 1909

Sayın Hüseyin Hilmi Paşa'ya Mösyö Robert Dö Rot tarafından sunulan bu rapor Dolmabahçe Sarayı elektrikleştirilme çalışmaları ile ...

1 soru: Dolmabahçe Sarayı'nı aydınlatmak mümkün müdür? Bununla birlikte Parlamento binasını ışıklandırmayı gerçekleştirebilmek için mevcut kurulumların yenilenmesi mümkün müdür?

Cevabı negatiftir.

Besleme kabloları çok eskimiş ve yıpranmıştır. Yıldız'dan saraya gelen besleme kabloları Dolmabahçe Sarayı'nı aydınlatmak için yeterli değildir. Bunun için 3 km uzunluğunda kablo hattı lazımdır. Bunun büyük bir masraf gerektirdiğini ve aydınlatması en az 150 kw gücünde olması lazım olan kabloların temin edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

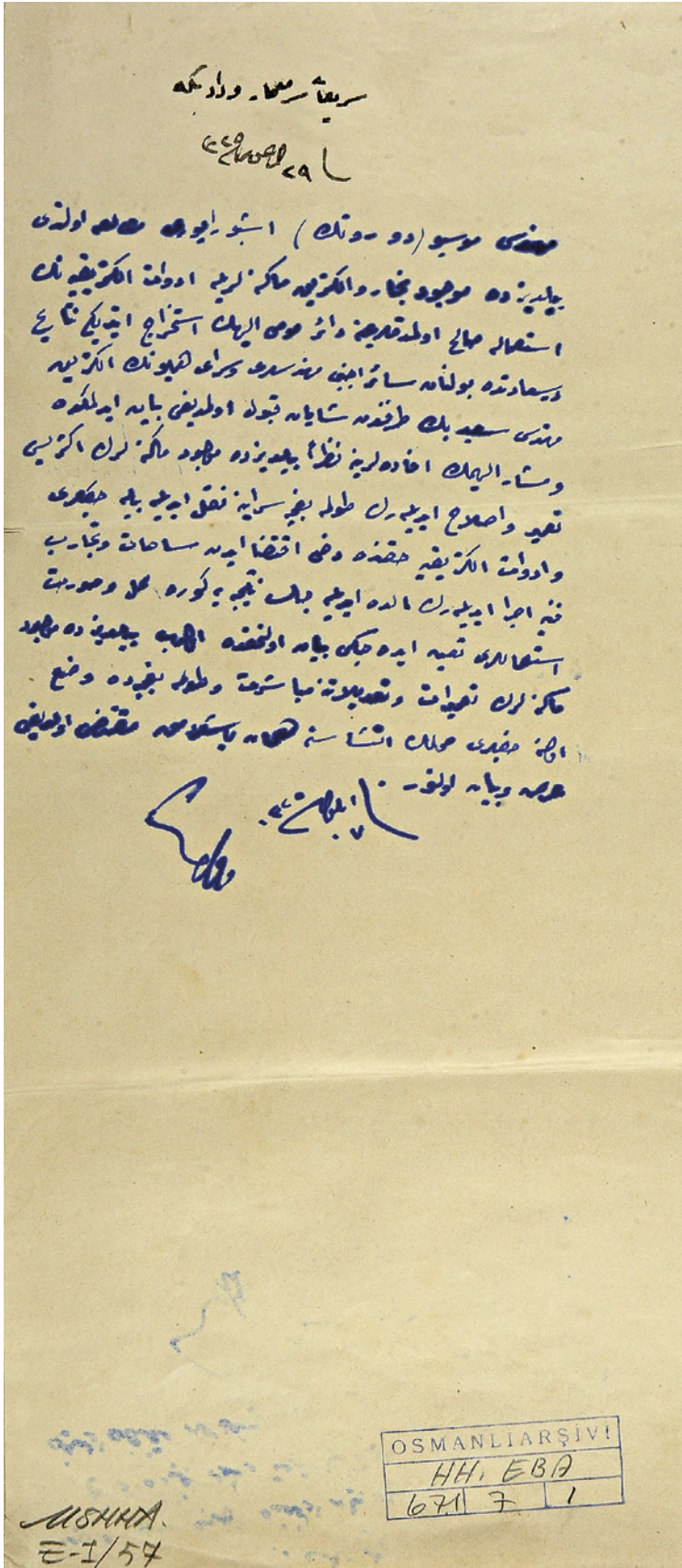
Söz konusu elektrik sistemi ihtiyacın altındadır. Ek olarak belirtmeliyim ki Parlamento binasının aydınlatması da söz konusu olacaksa Yıldız'dan gelen kablonun daha da güçlü olması gerekmektedir.

Şu anki mevcut kapasite 110 wolt gücündedir.

Sonuç olarak 150 kw kablo 1350 kw'ın altındadır.

Mühendis Mösyö Dö Rot.

Rot bu raporu 5 cevap başlığı altında toplamıştır.

HH EBA 671-7.1.

HH EBA 671-7

29 Ağustos 325

Serian Sermîmar Vedat Bey'e,

Mühendis Mösyö Dö Rot'un işbu raporu mütâlaa olundu. Yıldız'da mevcut buhar ve elektik makinele-riyle edevatı elektrikiyenin istina-le salih olmadıklarına dair istihrac ettiği netaic Dersaaadet'te bulunan sair ecnebi mühendisleri ve saray-ı hümayûnun elektrik mühendisi Said Bey tarafından şâyâna kabul olmadı-ğı beyân edilmekte ve müşarüniley-himin ifadelerine nazaran Yıldız'da mevcut makinelerin ekserisinin ta-mir ve ıslah edilerek Dolmabahçe Sa-rayı'na nakledilebilecekleri ve edevatı elektrikiye hakkında dahi iktiza eden sahat ve tecarüb-i fenniye icra edile-rek elde edilecek neticeye göre mahal ve sûret-i istimallere tayyun edeceği beyân olunmakta olup Yıldız'da mev-cut makinelerin tamirat ve tadilatına mübâşeret ve Dolmabahçe'de vazolu-nacakları mahallin inşâsına hemen başlamak muktazi olduğu arz ve beyân olunur.

7 Eylül 1325 Vedat.

(HH EBA 671-7).

HH EBA 673-28

Saray-ı hümayûn tamirat müdüriyeti, Sermîmar-ı Hazreti Şehriyârî Vedat Beyefendi'ye

Yıldız Saray-ı hümayûnunda elektrik fabrikası buhar kazanlarına su ialesine mahsus iki tulumba-dan silindiri çatlak olanın tamir ettirilmesine müsaade-i Aliye nezaretpenâhi istihsal edilmiş ve pazar-lık esnasında mütâlaasına müracaat olunmak üzere heyet-i fenniye mühendislerinden Şahnazar Efen-di'nin memur edilmiş olduğu hazine -i celilenin işarı üzerine berayı malûmat beyân olunur efendim.

27 Eylül 327

Tamirat Müdürü Namık.

HH.ENC. 678/17

Lef 2

Dolmabahçe Sarayı'nın elektrik ile tenvir olunacak aksamında kullanılacak malzeme hakkında Mühendis Said Bey tarafından îtâ olunub komisyon ile Sermîmar Vedat Bey tarafından ilâm olunan takrir ve bu bâbda mumaileyh Said Bey tarafından verilen şartname ile defter iktizası ifa buyrulmak üzere komisyon ifadesiyle leffen takdim kılınmış, 3 kanun-ı sani 1325

Saray-ı hümayûnlar tamirat komisyonu reisi namına müdür...

Lef 1

Beşiktaş sarayının elektrikle aydınlatılması için gerekli malzemelere dair, fiyat ve cins
Alman AEG elektrik fabrikası Dersaadetde vekili Mösyö Vol'den mübayaa olunacak eşya

Birinci şubeye mahsus

Elektrik kapsüllerine rabt olunmak üzere göz

Beyaz renkte mücerred şerit

Siyah renkte mücerred şerit

Üçüncü şubeye mahsus

Cereyan almaya mahsus iki kutuplu alet

Gönye şeklinde köşe

Boruları tutmaya mahsus kanca

5 farklı yerden alınan eşyaların toplam masrafı 10.071,565 frank

HH. EBA 678/23

Lef 7

Beşiktaş Sarayı tesisat ve tertibat-ı elektrikiyyesinde istihdam olunmak üzere sûret-i mahsusada Av-rupâdan celb edilen bahsolunan Mösyö Lunva? Fransa'da büyük elektrik şirketlerinde ve fabrikalarında istihdam edilerek şâyân-ı emniyet ve itimad olduğu mumaileyhin elinde bulunan musaddak şehadetnâ-meleriyle müsbet bir işçibaşı olub anbarda kendisine tahsis olunan odada ikâmeti komisyon-ı mahsusun evrak-ı mühimmesi ve nakdi için bir tehlike teşkil etmeyeceği gibi mumaileyhin mahall-i mezkurda ikâ-metinden dolayı harik tehlikesinde varid-i hatr olamaz çünkü mezkur anbarda odacı ve bekçi gibi beş kişinin daha beytutet etmekde oldukları malum olub halbuki mumaileyh gibi vukuf-ı fenniyesi olan bir işçibaşının harike karşı ittihazı lazım gelen tedabire tevessül ve takayyüdü şüpheden varestedir mumai-leyhin anbarda ikâmetinin taraf-ı acizanemden tasvib olunması dahi daimen işinin başında bulunmasını teshil etmek içindir mamafih mumaileyhin anbar binasının bir odasında ikâmeti komisyonca bazı es-bab-ı saireden dolayı hakikaten muceb-i endişe icab eden oda kirasının mahiyesine ilâvesi hakkında bir karar ittihazı iktiza etmekle beyân-ı keyfiyete ibtidar kılındı efendim, 16 kanun-ı sani 1325

Sermîmar-ı hazret-i şehriyârî Vedat

Dolmabahçe Sarayı'nda elektrik kullanılmaya başlandığı halde Sultan Mehmed Reşad'ın elektrik kullanılması konusunda temkinli davrandığı düşünülmektedir. Mâbeyn Başkâtibi Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi* adlı hâtıratında şöyle anlatır:

“...İkinci mâbeyincinin durgun riyaseti altında ve Dolmabahçe'nin bir türlü arkası alınamayan elektrik tesisatının gecikmesi ile hâlâ geniş sofralarda, odalarda boşluklara karşı soluyarak mücadele ediyor zan edilen mumların yorgun ziya dalgacıları ile yarı karanlıkda bütün sofrayı bir gam havası örterdi.” (s. 85)

1 11/1 no'lu avize, *Bir Döneme Işık Tutanlar* 19. Yüzyıl Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu, s. 67.

2 Gaz periyodu avizesinin elektrik sistemine dönüştürülmesi, Millî Saraylar Aydınlatma Araçları Koleksiyonu, Env. No. 11-285.

“... gözlerinde bir arızadan dolayı fazla parlak ziyadan hoşlanmazdı, onun için sarayda elektrik tesîsâtına, tâ teşebbüsün bidâyetinden başlayarak, muvâfık bir nazarla bakmadı. Çırağan yangınının bir elektrik kazasından tevellüdü ihtimâli üzerine buna bir de vehm inzimâm ettiğinden, mütehasıs Said'in pek vâkıfâne mesâîsi ile her türlü tesîsât-ı ibtidâiyye ikmâl edildiği, sarayın her tarafında avizeler ve büyük şamdanlar tellerle örüldüğü halde, iş yalnız cereyân vermekten ibâret kaldığı halde Dolmabahçe Sarayı'nı loşlukdan kurtarmak mümkün olmadı. Belki de hünkâr bu son işin bir netice-ye varmasına mâni olacak yolda hafî telkînâtta bulunmuştur. Onun arzusuna muhâlefet bizlere düşmezdi.” (s. 347)

1

2

11/1 no'lu avize, 1882'de Fransız sefirinin Sultan II. Abdülhamid'i ziyareti sırasında huzura çıkışını gösteren gravür bugün bulunduğu yerde asılı olarak görülmektedir, *Bir Döneme Işık Tutanlar 19. Yüzyıl Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu*, s. 69.

Yine Sultan Mehmed Reşad'ın sarayında yaşamış sultanlara, şehzadelere ve diğer saraylılara muallimelik yapmış olan Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım* adlı kitabında Kadir gecesi Padişah'ın huzurunda okunan Mevlid-i Şerif kırâati esnasında elektrik kullanımına dair bize şöyle bir ipucu verir:

“Cevahirli gülâbdanla gülsuyunu Enderun Efendiler, ellerinde beyaz eldivenle evvelâ Padişah'a, bilahare diğerlerine ve sonra aynı şahıslar, müzeyyen bardaklarla şerbet ve üç külah şeker takdim ederler .Kafes arkasında bulunan Harem-i Hümayûn'a dahi aynı şekilde tevziat yapılır. Salonun bu kısmında, yani haremde bulunduğu yerde muhâbil taraftan görülmemesi için elektrik yakılmaz. Bu dinî merasimin sonunda, Padişah bir müddet baş imamla konuştuktan sonra hareme avdet eder...” (s. 125)¹¹

Sultan Mehmed Reşad döneminde Dolmabahçe Sarayı'nda elektrik tesisatı kurularak gerek Yıldız Sarayı'ndan getirtilen gerekse Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan aydınlatma araçlarının havagazı sisteminden elektrik kullanımına uygun hale dönüştürülmesi amacıyla birçok kalemde satın alma ve destek sürecine gidilmiştir. Bu doğrultuda temin edilen kablo hem estetik kaygı hem de güvenlik gözetilerek elektrik panosundan tavan arasına, oradan da avize, tavan askısı, şamdan ve fener gibi aydınlatma araçlarına elektrik akımını iletme üzere yerleştirilmiş ve avizelerin kol ve bağlantı noktalarından ince kablolar aracılığı ile dışardan mumluk kısmına eriştirilerek ampülün ışığı yansıtması sağlanmıştır. Millî Saraylar Aydınlatma Araçları Koleksiyonu'nda bulunan kristal avizelerin büyük bir kısmı dönüşüm ile eşsiz parıltıyı sarayın tüm mekânlarına yaymıştır. Buna gösterilecek en güzel örneklerden biri 11/1 envanter numaralı avizedir.

Kristal avize,

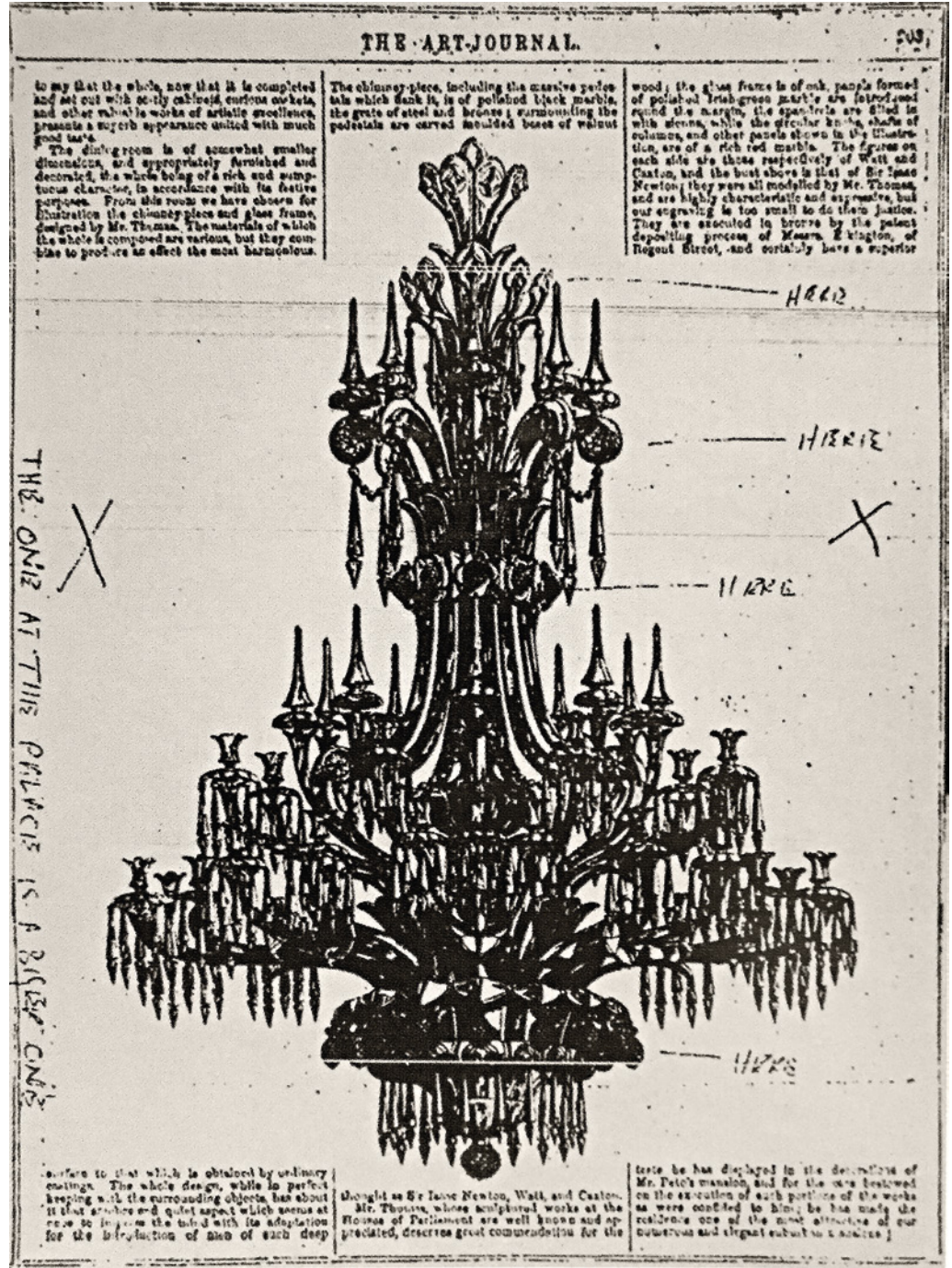
İngiliz-F&C. Osler

19. Yüzyıl

Dolmabahçe Sarayı, 1 Numaralı Medhal Salon

Env. No. 11/1, 60 kollu ve aydınlatma mumlu

1854 tarihli *The Art Journal*'da avizeye ait bir başka çizim ve bilgiler, *Bir Döneme Işık Tutanlar* 19. Yüzyıl Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu, s. 71.

Aydınlatmada elektriğin enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmasından önceki yıllarda yapılmış bir avizedir. Yakıt olarak gaz kullanıldığı için “gaz periyodu avizesi” olarak tanımlanan gruba girmektedir. Daha sonraki dönemde saraya elektrik tesisatı döşendikten sonra elektrik ampulleri ile aydınlatılır hale getirilmiştir. Avize, ana taşıyıcı çubuk üzerine toplanmış üstün kaliteli şeffaf kristal ünitelerle meydana gelmektedir. Üç kademede daralarak yükselen çeşitli boyutlardaki kristal kollar üzerinde toplam 60 adet Grave tekniği ile desenlenmiş fanus içinde 60 adet ampul ile aydınlatma görevini yapmaktadır. İki, hatta üç kademe ile bükümlü kristal “Baston” tipi kollarla ve prizmatik sarkıtlarla zenginleştirilmiş olan avize yüksek

estetik değere sahiptir. Gövdesindeki büyük ve küçük kristal tabaklar tipik İngiliz kristalidir ve "İngiliz stili kesme" olarak adlandırılan desene sahiptir. Kristal parçaların içinden geçen veya açıkta duran, dolayısıyla görünen tüm metal kısımlar gümüş kaplamadır ve bu yüzden avizedeki kristallerin ışıltısı gümüşün pırlıltısı ile kuvvetlendirilmiştir.

Avize tüm metal aksamı, kristal kalite ve yoğunluğu ile tipik İngiliz avizelere muhteşem bir örnek teşkil etmektedir.

Londra'da 1851 yılında gerçekleştirilen Büyük Teknoloji Sergisi'nin (Crystal Palace) sergi kataloğunda avizenin çok benzerinin bir çizimine ulaşılmıştır. Bu çizim bize dönem ve üslup özellikleri bakımından önemli bir referans teşkil etmiştir. Temmuz 1854 tarihli *The Art Journal*'da yer alan bir başka çizim ve avizeye ait bilgiler Osler-Birmingham üretimi avizeyi kesin olarak belgelemektedir.¹²

Sonuç olarak, 19. yüzyılda altı padişahın saltanatına tanıklık eden Dolmabahçe Sarayı'nda aydınlatma, birçok teknik aşama kat ederek dönemin yüksek estetik değerlerine ve malzeme kalitesine sahip nadide eserler ile çağın en önemli buluşu olan elektrige tüm parıltısıyla kavuşmuştur.

İngiliz kristali avizenin gümüş kaplamalı iskeletinde bulunan havagazı muslukları, *Bir Döneme Işık Tutanlar 19. Yüzyıl Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu*, s. 32.

Dipnotlar

- 1 Önder Küçükerman, *Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk İki Saray 'Topkapı' ve 'Dolmabahçe'*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 259.
- 2 Önder Küçükerman, *age*, s. 259.
- 3 Sertaç Kayserilioğlu - Mehmet Mazak-Kadir Kon, *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, c. 1, İstanbul 1999, s. 65.
- 4 Güller Karahüseyin, *Bir Döneme Işık Tutanlar 19. Yüzyıl Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu*, İstanbul 2009, s. 26.
- 5 Emine Öztaner, *Technology as a Multidirectional Construction: Electrification of İstanbul in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2014.
- 6 Mustafa Esenduran, *İstanbul'da Elektrik Üretimine Başlangıcı Ve Tarihi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- 7 Necla V. Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yayın, İstanbul 2008.
- 8 *Servet-i Fünûn*, no. 1165-1666, 26 Eylül 1329, (9 Ekim 1913), s. 482, 521.
- 9 Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul 1965, s. 5.
- 10 Şehzade Mehmed Reşad'ın V. Mehmed olarak tahta çıkması, Vedat Bey için yeni bir yükselme yolu açtı. Çocukluğunda şehzade ve hanım sultanlarla arkadaşlık etmek üzere uzun yıllar sarayda yaşamış olan annesi Leyla Hanım'ın bu yakınlığı Vedat Bey'in Sermîmar-ı Hazret-i Şehriyârî olarak atanmasını sağladı. Oğlu Nihad Tek, Padişah'ın tahta çıktığı gün, 27 Nisan 1909'da daha tören aşamasında babasının atandığını özetle şöyle nakleder: "Eyüp Sultan'da kılıç kuşandıktan sonra tören gereği Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi'ne gelirken Saray Nazırı Vedad Bey'in amcası olan Nuri Paşa'ya 'yeğenim olan mimar Vedad Bey'e bir vaadim var, saraya vardığımızda beni karşılayanlar meyanında bulunsun' diye ferman buyurmuş." Vedat Bey'in kendisine iletilen bu emri elbet hemen yerine getirdiği ve aynı gün R.15 Nisan 1325'te (28 Nisan 1909) sermîmarlığa atandığı biliniyor. Afife Batur, M. *Vedad Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, Yapı Kredi Kültür Yayınları, 1. bs., İstanbul 2003.
- 11 Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 125.
- 12 Güller Karahüseyin, *age*, s. 66.

* Makalede yer alan Osmanlı Arşivi belgelerinin temini için Dr. T. Cengiz Göncü'ye, belgelerin okunmasında katkı sağlayan Araştırmacı Üzeyir Karataş ve Fatih Akyüze, Fransızca belgenin çevirisi için Mehmet Fatih Ayaz'a teşekkür ederim.

